
ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XVI

**ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ
У НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ**

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ — МАНАСИЈА, 22–24. август 2008

Редакција
*Мирослав Панџић, Гордана Јовановић,
Злајка Бојовић и Рада Сџијовић*

Главни уредник
МИРОСЛАВ ПАНѢИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2009

Рада Смијовић
(Београд)

НАПОМЕНЕ О ЕНКЛИТИКАМА У ЈЕЗИКУ ПОВЕЉА КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА

1.

Повеље кнеза Лазара (око 1329–1389) и његовог сина деспота Стефана (1377–1427), које су у најновије време објављене у два посебна књигама (Младеновић 2003 и Младеновић 2007), постале су лако доступне истраживачима српске прошлости последње деценије XIV и прве деценије XV века. У ове истраживаче спадају, наравно, и филолози, историчари српског језика, и то како они који се баве старим српским писаним језиком тако и они који се интересују за историјску дијалектологију нашег језика. Ова испитивања олакшана су самим начином издавања повеља у поменутих књигама, јер су ови стари писани документи публиковани у четири верзије, тј. свака повеља је издата: у оригиналној графици, у транслитерираним и транскрибованим виду, у преводу на данашњи српски књижевни језик и фототипски. Тиме је истраживачима омогућен увид у аутентичан текст докумената о којима је овде реч.

Поред оригиналних повеља, испитивањима су у овом раду обухваћени и други документи објављени у поменутих два књигама: прво, оригинална писма кнеза Лазара (1388) и кнегиње Милице (пре 6. августа 1392) упућена Дубровнику, и, друго, повеља монаха Доротеја (1382), повеља о судском спору властелина Црепа, као и два списка двојице игумана манастира св. Пантелејмона, Никодима (1396) и Илариона (1402–1422); ови последњи документи временски и садржински су везани за кнеза Лазара или за његове наследнике. У садашња наша истраживања није ушло неколико десетина писама кнеза (и касније деспота) Стефана Дубровнику, која нису сачувана у оригиналним аутографима већ у дубровачким преписима.

2.

Наша истраживања су овога пута усмерена на енклитике у језику поменутих докумената, на њихово место у реченици. Познато је да међусобни однос глаголских и заменичких енклитика није био исти у старијим и новијим време-

нима. „Стари ред енклитика“ подразумева да заменичка енклитика претходи глаголској (глаголски облик је задржаво место које је имао пре него што је престао да буде акцентован), а „нови ред“, успостављен током развитка српског језика, да глаголска претходи заменичкој — уп. Марковић 1961–1962 208; Ивић 1990 63.

Навешћемо неке примере из рукописних повеља кнеза Лазара и деспота Стефана.

А.

заменичка + глаголска енклитика

- како џо имъ сѣ били записали прѣва господа вса сръпска КЛ 192 (1387),¹
- како џо им сѣ били записали прѣва господа сръпска вѣса ДС 43 (1405),
- како им сѣ ѣчинили милость ДС 157 (1392–1402),
- и џо имъ соу биле мек ДС (1404–1405),
- И пакы да ихъ съмъ вольнъ ѡдати комоу ми годѣ ДС 192–193 (1411),
- џо ѡи [= јој] сѣ дали ДС 317 (1396),
- да ѡи [=јој] се да десет коуќѣ гацѣх џо ѡи те [= јој ѡе] дрѣва носити и џо ѡи те [= јој ѡе] пословати ДС 318 (1396),
- како им сѣ ѣчинили милость ДС 157 (1392–1402),
- џо си сѣ имала ѡ начела КЛ 203 (1388),
- Цръквѣ да си сѣ волни и пакы ѣзети ю КЛ 223 (крај XV в.),
- како си сѣ и прѣге имали КЛ 192 (1387),
- како си сѣ имали и прѣге ДС 43 (1405).²

У изнесеним примерима огледа се старији ред енклитика (*заменичка + глаголска*). Овакав редослед је био условљен старином, тј. временом настанка енклитика о којима је реч. Заменичке енклитике су, као што је познато, старије од глаголских (за неке од њих зна и старословенски језик, нпр. у дативу јединине *ми*, *ти*, *си* и у дативу множине *нѣ*, *вѣ*): уп. Николић 1978 141.

Овакав редослед је током времена измењен (уп. нпр. последња четири примера и примере из данашњих говора источне и јужне Србије: *онѣ су си билѣ таквѣ*; *они че* [= ѡе] *си* продау; *па ѡе си пијемо* — Белић 1905 630).

У седмом наведеном примеру употребљена је за 3. л. множине енклитика *те* од старог српског *хоте* < *хотѣ*, (уп. старословенски *хотѣтъ*), која је касније замењена са *ѡе*; у појединим српским народним говорима сачуван је до данас стари облик 3. л. множине презента *оѡе* (< *хоѡе* = *хоѡе*), затим *неѡе* (= *неѡе*), а према ови-

¹ Први број означава страницу у поменутих издањима повеља кнеза Лазара (КЛ) и деспота Стефана (ДС) а други број — годину настанка одговарајуће повеље.

² Неке од ових примера помиње Г. Јовановић: *Примери српског народног језика у ѡвељама и исправама деспота Стефана Лазаревића*. — Јужнословенски филолог, Београд, 2000, књ. LVI/1–2, 489–493.

ма успостављене су и нове аналошке форме: *оѿемо* (= хоћемо), *неѿемо* (= нећемо) и сл. (уп. нпр. за данашњи трстенички говор: Јовић 1968 11; иначе, о поменутом *ѿе* уп. и Ђорђевић 1898 220, Белић 1924 8; Белић 2006 389 и др.).³

Б.

заменичка енклитика + глаголски облик *је*

- *ѿкраден ми к* КЛ 192 (1387),
- *оѿкраден ми к* ДС 43 (1405),
- *нѿ га к кѿпиљ* КЛ 192 (1387),
- *нѿ [= већ] га к кѿпиљ* ДС 43 (1405),
- *ѿо мѿ к даль* КЛ 193 (1387),
- *како мѿ к присѿдиль* КЛ 223 (крај XV в.),
- *ѿо мѿ к даль* ДС 44 (1405),
- *да моу е соѿпръница* ДС 176 (1404–1405),
- *да моу е Прѿчистаа мати Божиа ѿмѿстница* ДС 185 (1406–1407),
- *да мѿ к сѿпръник* ДС 224 (1394–1395),
- *ѿо имѿ к вставила* ДС 317 (1396),
- *да имѿ к на вѿли* КЛ 193 (1387),
- *ѿо имѿ к виль за[к]онѿ* КЛ 193 (1387),
- *како ю к виль вѿреклѿ Хиландарѿ* ДС 157 (1392–1402),
- *ѿо имѿ к ѿзелѿ Никола Гонсаликѿ* ДС 164 (1394–1402),
- *да имѿ к свобода* ДС 362 (1413) и сл.

Изнесени примери показују да глаголски облик *је* долази редовно после заменичке енклитике, што је и данас, најчешће, особина српског језика. Овај облик се „и данас употребљава неенклитично“ (Ђорђевић 1898 225), односно „као пуни, акценатски облик, што оно, у ствари и јесте“, он је глаголски дублет од облика *јесѿи* (Белић 1924 14). Ово потврђују и примери из повеља у којима се јавља пуни облик *јесѿи* у истим позицијама у којима је употребљена форма *је*:

- *да мѿ кет сѿпръник* КЛ 165 (1380–1381),
- *да мѿ кет сѿпръни[ца]* КЛ 172 (1381),
- *пако да имѿ кет свобода* ДС 362 (1413),
- *пако да ни ест помошникѿ* ДС 295 (1395),
- и Господство ми ѿо имѿ ест било записало ДС 43 (1405),
- *како им кет виль законѿ прѿгк* ДС 44 (1405) и сл.

У савременом српском језику облик *је* заузима положај *после* заменичке енклитике: *он ѿи је дао* и сл., за разлику од примера типа *ја сам ѿи дао* и сл. где се глаголска енклитика употребљава *исѿред* заменичке енклитике (уп. Белић 1924

³ Поменути старину чувају и неки зетско-сјенички говори, уп., нпр., Рада Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*. — СДЗб, књ. L, 2007, 182.

14; Белић 2006 355).⁴ У народним говорима срећу се и другачији случајеви. Тако су, нпр., у данашњем говору Сврљига забележени примери с обрнутим распоредом енклитика, тј. са глаголском енклитиком испред заменичке: ако *је га* почињала да га уради, и сл. (Богдановић 1979 134).

И у примерима:

- *џо си к* дрџала црџкџвџ таџи КЛ 148 (1380–1381),
- *џо сџ к* дрџала [Црџковџ] кон [= код] цара Стефана ДС 296 (1395),
- *џо сџ е* дрџала [Црџковџ] при Дџтошџ ДС 296 (1395), глаголски облик *је* долази после заменичке енклитике *си*, што је у складу са редоследом ових речи у језику повеља о којима је реч.

У примерима:

- *џо то к* и прџџде имало Господство ми ДС 192 (1411),
- *џо то к* и досџда било Господства ми ДС 192 (1411), глаголски облик *је* долази после заменице *џо* (*џо + је*) насупрот обрнутом редоследу у оваквим ситуацијама у данашњем српском књижевном језику (*је + то*).

В.

заменичка енклитика *си* + друга заменичка енклитика

- како да *си џџмџ кџ себџ впетџ своју Црџковџ баџиниџ да си ю* дрџе и *вбладаю номџ* КЛ 222 (крај XIV в.),
- И такоџи *ви* [= јој] дарова Царство ми села таџи да *си ихџ* има колико соџџоџ своју баџиноџ или коџпкниџоџ да *си ихџ* приложи монаџироџ ДС 176 (1404–1405).

Као што видимо, у овим примерима на првом месту је заменичка енклитика *си* (дат. једн.), свакако зато што је по постанку старија од енклитике *их* (уп. *си* у старословенском језику: Николић 1978 140–141; уп. и Ђорђевић 1898 223).

Г.

облик *се* уз глаголе и његово место у реченици

а) *се* испред глагола

- *џако да се дак џ* бол'ницџ хиладар'скоџ КЛ 131 (1379–1380),
- *да се постави* половина сџди КЛ 192 (1387),
- *кои сџ* *вндеџи* или *кои се наџџ* Дџбровчане џ *наиближнемџ местџ* КЛ 192 (1387),
- *кто ли сџ* *гостик* и *несџ се џбаџинили* КЛ 193 (1387),

⁴ Оваква употреба условљена је друкчијим настанком облика *је* неголи енклитикâ *сам*, *си*, *смо*, *сџе*, *су* истога глагола *јесам*. Наиме, однос *јесџм*, *јеси*, *јесџ* био је подударан са нпр. *дам*, *даси*, *дасџ*, па је овај други потпао под аналошки утицај глагола типа *знам*, *знаш*, *зна* те се формирало *дам*, *даш*, *да*. Паралелизам *да/дасџ*, који је постојао једно време, допринео је да се створи и паралелизам *је/јесџ*; касније се *дасџ* изгубило а однос *је/јесџ* код помоћног глагола *јесам* сачувао се до данас (уп. шире о томе: Белић 1924 14).

- и цо имь се зк~~ра~~де ДС 44 (1405),
- да ми се ѡпок [...] сто литоургии ДС 193 (1411),
- да се вари п'шеница ДС 193 (1411),
- И врѣме ми се прилоуци ДС 230 (1398),
- да ны се вставага ДС 317 (1396),
- да да господа Евгеніа комоу ми [= jоj] се свиди оу Монастирѣ ДС 316 (1396),
- да ми [= jоj] се дава ДС 317 (1396),
- да ми [= jоj] се да десет коукѣ цю ми те [= jоj ђе] дрѣва носити и цю ми те [= jоj ђе] пословати ДС 318 (1396) и сл.

б) *се* испред негираног глагола

- а да се не мѡче КЛ 192 (1387),
- да им се не потвори ДС 43 (1405), КЛ 192 (1387),
- да се не мѡче ДС 43 (1405),
- зради ни се не свидѣ ДС 43 (1411) (= пошто нам се не допаде);

в) *се* испред глаголског облика *је*

- кои се к Дѣвровчанинѣ забацинилѣ КЛ 193 (1387),
- кои се к Дѣвровчанинѣ забацинилѣ ДС 44 (1405).

г) *се* испред сложених глаголских облика

- ако се би слоучило Госпѡдствоу ми само~~м~~оу главо~~м~~у поки на воискоу ДС 260 (1427),
- И ако се би згодило инои метоу~~х~~и лаврьскои поки на зиданіе белграда ДС 260 (1427),
- И ако се би менѣ грѣх ради моихѣ по по~~п~~оу~~ц~~енію божію прогнаніе слоучило ДС 260 (1427),
- и ако се би во и ѡ Монастира ѡлоучило ДС 260 (1427),
- цю се кк давати ѡ царине Нововрѣдске ДС 260 (1427).

Редослед у овим конструкцијама је измењен у данашњем српском језику (нпр. ако *се би случило* [= десило] или: што *се ђе* давати, и сл. је измењено тако да је облик *се* на другом месту (*би се*; *ђе се*).

д) *ако ли би + не* у негираном облику потенцијала

- ако ли би не хтѣлъ Дѣвровчанинѣ стоати на шномзи сѡдѣ КЛ 193 (1387),
- лко ли би и не хтель Дѣвровчанинѣ стоати на тѡм сѡдѣ ДС 44 (1405).

Јављање облика *се* испред одговарајућег глагола, чији је иначе саставни део, подудар се са стањем у данашњем српском књижевном језику (примери под Г а, б и в). Одступања од овога представљају случајеви наведени горе под г) у којима се форма *се* јавља очигледно, на старији начин: *исп*ред облика потенцијала (*се + би*) или *ф*утура (*се + ђе*), док је данас актуелан обрнути редослед: *би + се*, *ђе + се* и сл. Први пример наведен горе под д) садржи старији ред речи (*ако ли би не*) док други наведени пример показује већ извесно одступање од тога уношењем *в*езника *и* (*ако ли би и не*), што се приближује данашњем стању у српском језику: *ако ли и не би*.

Д.

а) — како к доходиль прѣд мѣ игѹмень хиландарскы Сава Голѣмовъ братъ КЛ 222 (крај XIV в.),

— и позваше Црѣпа на сѣдъ прѣд мѣ за Црѣковъ цю к съзидаль кговъ Ѡцьцъ Влько-славъ ѹ своки бащинѣ ѹ Петрѹсѹ КЛ 222 (крај XV в.).

б) — и молише мѣ КЛ 165 (1380–1381),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскои КЛ 165 (1380–1381),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскои КЛ 192 (1387),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскои ДС 43 (1405),

— и нагоше мѣ старѹци и протѹ [= први монах, највиша власт Свете Горе] Їеремїа сѹ Доѹмоѹ под Серомѹ ДС 230 (1398).

Са заменичким обликом мѣ јављају се два типа примера — први (а) показују употребу облика *ме* као пуне, акцентоване форме у акузативу јединине заменице 1. лица (уп. у старословенском *мѣ*, *мене* за ак. једн. — Николић 1978 140), које су овде употребљене с предлогом *ипред*, док други (б) показују употребу облика *ме* као енклитике, што је, наравно, секундарна, нова функција ове форме. Када је старо *мѣ* постојало и постало енклитика, није одмах престао да се употребљава овај облик и као пуна, акцентована форма, тако да се његова употреба уз поједине предлоге у акузативу задржала до данас (нпр. *на ме*, уп. Ђорђевић 1898 223)⁵.

*

Ово испитивање је показало да је у вези заменичка + глаголска енклиитика у реченици у пуној мери заступљен овакав, по пореклу старији, редослед ових речи (нпр. *како им су учинили*, или *ишћо јој су дали* и сл.), која ће се касније у српском језику изменити у обрнути ред речи (*су им, су јој* и сл.).

Глаголски облик *је* у језику ових повеља заузима исти онај положај у реченици (заменичка енклиитика + *је*), који заузима и у данашњем српском језику (изузев у ретким примерима: *ишћо ћо је* уместо *ишћо је ћо*, како овакви случајеви гласе данас).

После заменичке енклитике *си* употребљава се (а) облик *је* (*си + је*) и (б) облик друге заменичке енклитике (да *си ју* држе; да *си их* приложи и сл.).

Облик *се* у саставу одговарајућих глагола употребљава се *исћред* тих глагола (да *се вари* пшеница; да *се не муче*; који *се је* Дубровчанин забаштинил, и сл.), што је особина и данашњег српског језика.

⁵ У примерима *на ѿе*, *на се* — *ѿе* и *се* представљају старе пуне, акцентоване форме *тѣ*, *сѣ* у акузативу јединине личне заменице 2. и сваког лица.

Разлику у поређењу са савременим нашим језиком представљају примери из повеља са следећим редоследом: *ако ли би не хѣл* [= хтео]; *ако ли би и не хѣл* [= хтео], чему данас одговара конструкција *ако ли и не би хѣо* и сл.

Употреба енклитике *ме* (ак. једн.) у језику ових повеља (нпр. *и молише ме*, и сл.) подудар се са данашњим српским језиком. Ово подударање изостаје у употреби облика *ме* као пуне форме (нпр. *ѣред ме*), што се јавља ретко у овим повељама а што је заправо остатак старине, из времена када облик *ме* (старослов. *ма*) није био енклитика већ акцентован облик.

СКРАЋЕНИЦЕ

- Белић 1905 — А. Белић, *Дијалектии источне и јужне Србије. С две картице*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905, књ. I, стр. 715.
- Белић 1924 — А. Белић, *О ѿсѣанку срѣскохрвајских глаг. облика нећу, ћу и сл.* — Глас Српске краљевске академије, Београд, 1924, књ. СХII (63), 1–18.
- Белић 2006 — Александар Белић, *Изабрана дела Александра Белића. Четвртии ѿм. Истѿорија срѣског језика. Фонѣтика. Речи са деклинацијом. Речи са конјугацијом. Приредио Александар Младеновић*. — Београд (Завод за уѣбенике и наставна средства), 2006 (друго издање).
- Богдановић 1979 — Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Поѿока*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1979, стр. 178.
- ДС — издање повеља и писама деспота Стефана (в. Младеновић 2007).
- Јовић 1968 — Душан Јовић, *Трѣѣнички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1968, књ. XVII, 1–238 + 1 карта.
- Ђорђевић 1898 — П. П. Ђорђевић, *О реду речи у срѣском језику*. — Глас Српске краљевске академије, Београд, 1898, књ. LIII, 167–231.
- Ивић 1990 — Павле Ивић, *Језик, срѣскохрвајски/хрвајскосрѣски, хрвајски или срѣски. Истѿорија језика*. — Енциклопедија Југославије, Загреб (Југославенски лексикографски завод), 1990.
- КЛ — издање повеља кнеза Лазара (в. Младеновић 2003).
- Марковић 1961–1962 — Св. Марковић, *Међусобни ѿоложај глаголских и заменичких енклѣтика у језику Ивана Анчића (босанског ѿисца II ѿловине XVII века)*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1961–1962, књ. IV–V, 207–210.
- Младеновић 2003 — Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текстѣ. Коменѣари. Снимци*. — Београд (Чигѿа штампа), 2003.
- Младеновић 2007 — Александар Младеновић, *Повеље и ѿисма десѿѿта Сѣѣфана. Текстѣ. Коменѣари. Снимци*. — Београд (Чигѿа штампа), 2007.
- Николић 1978 — Светозар Николић, *Сѣтарословенски језик. I. Правѿѿис. Гласѿѿи. Облицѿи*. — Београд, 1978.

Рада Стијовић

К ПРОБЛЕМЕ ЭНКЛИТИК В ЯЗЫКЕ ГРАМОТ
КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ И ДЕСПОТА СТЕФАНА

В настоящей работе автор исследует употребление местоименных и глагольных энклитик в языке документов, названных в заглавии, возникших в течение последних десятилетий XIV и первых десятилетий XV века. Оказывается, что последовательность данных энклитик в упомянутых документах характерна для предшествующих эпох, т.е. что в предложении расположены первыми местоименные энклитики, а за ними следуют глагольные, что противоречит состоянию в современном сербском языке. Особое внимание уделяется употреблению глагольной формы *je*, а также местоименным энклитикам *си* и *се*.